

Čutim potrebo, da se oglasim

Boris Pahor Danes praznuje 107. rojstni dan velikan slovenske besede in velik borec, ki je slovensko identiteto popeljal v svet

Vroč poletni dan. Počasi se spuščamo proti Kontovelu in proti morju. Vrata nam odpre gospa Vera, pomočnica Borisa Pahorja, prijazna in topla gospa. Tudi meni se zazdi kot dobri angel. Še topleje pa mi je pri srcu, ko pove, kako nestrpn in z veseljem me profesor, ki ima medtem še telefonski razgovor, pričakuje.

URŠKA PERENIČ

Na njegovem tržaškem domu sem se oglasila na pogovor ob dveh priložnostih. Prva je deseta obletnica izida knjige *Sončna ura*, ki je nastala na podlagi več kot 30 let trajajočega dopisovanja s kranjsko gimnazijsko profesorico in slavistko Marijo Žagar (roj. 1921). Ta pisma mi je namreč pisatelj pred več kot desetimi leti, ko sva se tudi tesneje povezala, zaupal v urejanje – leta 2010 so izšla pri Slovenski matici. Druga priložnost pa je bil seveda njegov častitljivi 107. jubilej.

S pomočjo vaših pisem Mariji Žagar lahko prodremo do jedra tržaške problematike, do vašega pojmovanja slovenstva in slovenske identitete, do vašega videnja in razumevanja naše polpretekle zgodovine.

Edvard Kocbek se je leta 1941 odločil, da se bo pridružil osvobodilnemu boju s komunisti in vanj pripeljal krščanske socialce. Brez Kocbekovega sodelovanja ne bi bilo *Osvobodilne fronte* je tudi naslov knjige, ki sem jo leta 2018 izdal s Petrom Kovačičem Peršinom. Ugotavlja sva, da je Kocbek kot krščanski socialc pristopil k skupnemu vodenju osvobodilnega boja – komunisti so ta boj imenovali OF, torej fronta, medtem ko smo bili mi za osvobodilni boj – iz prepričanja, da bo prišlo ne samo v slovenskem narodu, ampak človeštvu sploh, počasi do neke spremembe. Da bo človek sčasoma razumel, kaj je storil na Zemlji, da je tekla kri, veliko krvi.

ZAGOVORNIK SLOVENSKE IDENTITETE

Boris Pahor se je rodil 26. avgusta 1913 v Trstu. Kot sedemletni deček je bil leta 1920 priča požigu Narodnega doma, ki ga je literarno ovekovčil v knjigi *Kres* oziroma *Grmada v pristanu*. Med drugo svetovno vojno so ga poslali v nemška koncentracijska taborišča, o čemer pričuje v romanu *Nekropola*, ki je svetovno znan. Izkušnja taborišč in fašistično nasilje nad Slovenci v Italiji sta osrednji temi njegovega dela. Je vztrajen in neomajen zagovornik slovenske identitete. Idejo o narodni zavesti verjetno najprepričljiveje brani v romanu *V labirintu*, ki ga ob obeh omenjenih šteje med svoja najpomembnejša dela.

Kocbek se ni strinjal s stališčem papeža, da noben katoličan na noben način ne sme sodelovati s komunisti. V njegovem pogledu papež kot učitelj krščanstva ni imel pravice kaj takega prepovedati; in tudi če jaz sodelujem s komunisti, nimam, po Cerkvi, nobenega greha, je bilo Kocbekovo stališče. Cerkev o tem ne more odločiti, saj je to politično vprašanje. V tem

Kakor so mi povedali številni tuji ljudje, imam dar, da lahko pišem o hudih stvareh, taborišču recimo, ampak nobena knjiga ne pusti v bralcu nekaj mrkega, grdega; lahko je vse grdo, žalostno, vendar je Borisa Pahorja kljub temu lepo brati.

smislu imamo ta razkol še danes, Cerkev bi tudi morala pomagati, da bi prišlo do nekega sporazuma. OF torej ne bi bilo, če ne bi bilo komunizma in če ne bi krščanski socialci sodelovali s komunisti. OF je bila pluralistična organizacija.

Ravno tako pa sem Kocbeku svetoval, kako naj izjavlja o pokolu približno 14.000 domobrancev, kristjanov, ki so bežali pred Titovo armado in so jih Angleži razorožili ter iz Avstrije v vagonih poslali v Slovenijo, kjer so bili izvensodno ubiti in so končali v jamah. Teh ljudi ne bi smeli uničiti, bili so ujetniki in brez orožja; nobena država ujetnikov ne sme streljati izvensodno. Prijatelju Ediju sem dejal, da se mora odločiti in nekaj povedati o tem, česar ni storil osvobodilni boj, ampak komunisti, ko se je vojska končala.

Kocbek je šel leta 1944 v Rim, kjer so dobro vedeli, kdo je. V hotelu ga je obiskal Franco Rodano, predsednik »katoliških komunistov«. To gibanje bi bilo zgodovinski čudež, če bi komunistom in katoličanom uspelo najti način sožitja. Rodano je imel namreč idejo zgodovinskega kompromisa med demokrščani in levico v Italiji, za katero je na strani italijanskih komunistov navdihnil Enrica Berlinguerja. Vendar kot piše Ravel Kodrič v *Novem glasu* leta 2016, se je tisto obetajoče obdobje zaključilo s smrtjo Alda Mora, ki si je prizadeval za kompromis med komunisti in demokrščani. Leta 1978 so ga ugrabile in usmrtila Rdeče brigade.

V času, ko ste si dopisovali s profesorico Marijo Žagar, ste izdajali tudi revijo *Zaliv* in bili njen glavni urednik. Vaš *Zaliv* je bil pomemben prispevek v procesu rojevanja slovenske mladosti. Ali menite, da je bila vloga vaše revije v tem pogledu dovolj in ustrezno ovrednotena?

Peter Tomšič je dal pobudo za simpozij o tržaški reviji *Zaliv*, tem, z njegovimi besedami, »zgodovinskem dokumentu o Pomladi, ki se je na Primorskem začela bistveno prej kot v Ljubljani«. Simpozij z naslovom Moč povezav se je odvil spomladi 2017 v režiji Mladinske knjige in SAZU in ob njem je nastal zbornik z istim naslovom v uredništvu Zdravka Duše, ki je podčrtal vlogo *Zaliva* pri pluralizaciji slovenske družbe tja do znamenite 57. številke *Nove revije*.

Spomniva ob tej priložnosti na nekatere vidne sodelavce *Zaliva*. To so bili Milan Lipovec, teolog Franček Križnik, publicist Viktor Blažič, prof. Jošt Zabkar, skladatelj Ubald Vrabec in mnogi drugi. Vaša žena Rada je v *Zalivu* začela objavljati gradivo za življenjepis pod naslovom *Moj brat* – Janko Vojko.

Moji prijatelji. Milan Lipovec je bil časnikar, stavec in pisatelj. Izbral sem ga za prvega in odgovornega urednika *Zaliva*. Napisal je roman *Ljudje ob cesti*, o katerem v matici tedaj ni bilo nobenega poročila, saj pisatelj, ki nimajo univerze, žal veljajo za tretjerazredne. Tudi danes je zamolčan.

V osemdesetih letih, natančneje 1985. In 1987., ste dvakrat nastopili na javni tribuni v organizaciji Društva slovenskih pisateljev v Cankarjevem domu. S pismom

Boris Pahor in Urška Perenič sta tesna zaupnika. FOTO OSEBNI ARHIV

Ob njegovi 100. obletnici so pripravili slovesnost v ljubljanski Operi. FOTO JOŽE SUHADOLNIK

vas je v vlogi predsednika DSP povabil Tone Partljič. Oba prispevka, Narodne identitete ni mogoče rešiti z ideološkim ekskluzivizmom in Pomen zgodovinskega trenutka, sta ponatisnjena v omenjenem zborniku Moč povezav.

Tone Partljič me je osebno povabil, da bi sodeloval pri javni razpravi o kulturi. Dejal sem, da tisti, ki nismo komunisti v Trstu, nimamo niti enega samega vinarja za delovanje. Oblast v matici je v zamejstvu podpirala samo levico, konkretno, partijsko, in trgovce, ki so imeli interes, da oblast priznajo in trgujejo. Ljudje so mi ploskali. Ko sem prišel drugič v Ljubljano, sem jaz čestital *Novi reviji*, mladi povojni elitni inteligenci, da je napadena in je prišla na našo stran, da je priznala, da je linija narodne zavesti tista glavna.

Jaz poudarjam narod še danes v smislu identitete. Stéphane Hessel je dejal, kako vsi poudarjajo globalizem, vendar marsikaj v človeškem svetu je partikularno. In partikularni so jeziki, narodi, nacije, regije in tako naprej, kar ne sme izginiti; to partikularno moramo braniti, spoštovati in mu biti zvesti. Evropa je partikularna, ker je sestavljena iz več narodov, identitet v eno enoto.

Leta 1984 je Slovenska matica v Ljubljani izdala vaš roman *V labirintu*. To je tretji del trilogije, v katero sodita še roman iz vojnih dni in o zasedenem Trstu z naslovom *Zatemnitev* ter roman *Spopad s pomladjo*, v njem vaš alter ego, Radko Suban, okreva v sanatoriju v bližini Pariza, kjer se zaljubi v mlado Francozinjo. V *labirintu* je zgodovinski roman, ki opiše tudi ljubezensko nit; moja Francozinja, ki sem jo spoznal v sanatoriju v Franciji, mi ni sledila v Trst; roman vsebuje ljubezenski pismi, v katerih sporoča, da ji oče ne pusti oditi.

Knjiga bi morala že v knjigarne, ko je Slovenska matica, pri kateri me je podpiral Drago Jančar, dobila telefonski klic iz Udbe. In sem šel gor [v Ljubljano]. Ne vem, kdo je bil človek, ki me je zaslíševal, saj se nisem zanimal, bil pa je obelčen po gosposko. Dejal je: »Jaz bi rad samo izvedel od vas, zakaj ste vi ta roman napisali. Zakaj ste ga napisali?!« Sem rekel, »oprostite, to vprašanje je zelo nerodno oziroma zelo težko ... imam toliko argumentov ...«. Vsebuje pripoved moje gospodinje Marice Živec iz Dutovelj o življenju za časa borbe,

Februarja letos sem ob dnevu spomina na fojbe in eksodus Istranov predsedniku Sergiu Mattarelli poslal pismo, začeniš z besedami: »Čutim potrebo, da se oglasim.«

Na začetku fašizma, govori o naših ženah, ki so postale partizanske učiteljice, na primer moja sestra Evelina in moja žena, sestra Janka Premrla - Vojka, sta bili učiteljici v vojski, in potem imam v romanu tri pogovore s tremi osebami, ki so Albin Bubnič, fotograf, Jože Babič, gledališki režiser, in Vladimir Bartol. Z njimi na tržaškem (valo) branu, kjer sem večkrat lovil sončne žarke po povratku iz taborišča in sanatorija, razpravljam o reševanju nacionalnega vprašanja in branim svojo idejo o narodni zavesti. Razlagam jim o človeški, moralni, moški obvezi ohraniti slovenstvo.

Predstavniku partije, ki me je zaslíševal, sem povedal, da ne pristajam na (Kardeljevo) stališče, kako narodna zavest prej ali slej vodi v nacionalizem. Ljubezni do rodnega jezika, domovine, tradicije, klasike, teritorija, na katerem živiš, tako tudi filozof B. Russell, nihče ne more imenovati nacionalizem – nacionalizem je zavest, da si boljši od drugih. Gospod, ki me je zaslíševal, ni rekel ne ja ne ne. Predsednik Slovenske matice Bogo Grafenauer je sicer v spremni študiji k romanu pokazal le na nekatere datume, kjer da se motim, toda vsega drugega, o čemer pišem, da ni mogoče opustiti in imam torej pravico, da se objavi. V centralnem komiteju sem moral imeti nekoga, ki je imel korajžo reči, Pahor ima prav.

Svojega poslanstva niste našli le v širši družbi in na kulturno-političnem polju, temveč tudi pri mladih ljudeh. O tem pričajo vaši številni obiski šol, tudi v Italiji, da bi mladim posredovali svoje izkušnje in doživetja. Leta 1962 se v pismu obračate na profesorico Žagar s prošnjo, ali bi uredniku pri Mladinski knjigi Urošu Kraigherju potrdila, da je vaš roman *Mesto v zalivu* v šolski rabi.

Mesto v zalivu sem napisal kot sodelavec osvobodilnega boja, čutil sem potrebo, da povem, da imamo organiziran antifašistični, v tem primeru že antinacistični boj. Kot pišem tudi v pismih profesorici, je ta knjiga ključna pri mojem »mestianstvu«, da bi mlade seznanil s svojimi izkušnjami, prepričanju in primorsko preteklostjo.

Obvezno se morava pomuditi ob vaši knjigi *Grmada v pristanu*. Zbirka novel je najprej izšla pod naslovom *Kres v pristanu* leta 1959 pri Mladinski knjigi, leta 1972 pa pri DZS kot *Grmada*. Spremno študijo za *Grmado* je prispeval fizik in publicist Lavo Čermelj, pomilošen v drugem tržaškem procesu leta 1941, ki je zapisal, da so novele »napisane tako, da jih vsak bralec bere z razumevanjem in čustvovanjem«.

Zbirko je v italijansčini pod naslovom *Il rogo nel porto* »ponovila« moja prijateljica Elisabetta Sgarbi, milanska založnica. Z zadovoljstvom se spominjam najinega pogovora v kavarni na Proseku, ki sem ga bil zelo vesel, vendar sem ga moral začeti z obsodbo njene nevednosti o fašizmu (ne po lastni krivdi), ki je »punto primo«. Potem pride nacizem, potem komunisti in njihova diktatura. Ta stališča sem ponovil pri reviji *MicroMega*. *Grmada* je doživela in pogled sedemletnega otroka. Evropa me po tej zgodbi pozna.

Bi lahko kar rekli, da je vaša literarna upodobitev požiga Narodnega doma svetovni pogled na ta grozljivi dogodek? *Grmada* je postala svetovna. Za svetovno imam *Nekropolo* in novele *Grmada v pristanu*.

Ste edina še živa priča strajliveriga dogodka, v katerem je pogorel Narodni dom, slovensko srce, ki je bilo središče narodnega, političnega in kulturnega življenja tržaških Slovencev. Kako ste doživeli začetek njegovega vračanja? Prek televizijskega zaslona je bilo vse skupaj videti slovesno, ganljivo, na trenutke presunljivo. Kaj bi rekel o tem dogajanju okrog vračanja Narodnega doma? Me zelo veseli, da sem po generalnem konzulu izvedel, da so to dolgo časa načrtovali. Eden tistih, ki je bil za to, da se Narodni dom vrne v last Slovencev v Italiji, in je prisostvoval dogodku, je bil predsednik italijanske države. Tega človeka spoštujem. Februarja letos sem ob dnevu spomina na fojbe in eksodus

Istranov predsedniku Sergiu Mattarelli tudi poslal pismo, začeniš z besedami: »Čutim potrebo, da se oglasim.« Opozoril sem ga na podatke mešane komisije, na podlagi katerih je treba v Italiji, italijanskemu ljudstvu in mladini, povedati, kaj je bil fašizem, saj se zna zgoditi, da bo v Italiji prišlo do novega fašizma. To, kar so namreč v Italiji objavljali februarja letos ob spominu na žrtve fojb, je bilo nekaj nezaslišanega; Slovenci smo morali celo poslušati, da smo sami požgali svoj Narodni dom.

Vam je odpisal? Po tistem pismu je poslal prefekta, ki me je obiskal skupaj z generalnim konzulom. Prenesel mi je pozdrave gospoda predsednika in zahvalo za pismo, ki sem mu ga poslal. Z generalnim konzulom Vojkom Volkom sva se strinjala, da je to svojevrstno darilo in bom moral najti način, kaj reči. Nazadnje sem ga našel, način. Gospodu predsedniku sem povedal, da ga zelo spoštujem, saj sem izvedel o njegovi vlogi pri vračanju Narodnega doma. Na tej podlagi da bom tudi sprejel italijansko nagrado – in jo poklonil vsem mrtvim, o katerih pišem v *Nekropoli* in vseh svojih spisih. Prefekt je povedal, da se je predsednik zavedal, kako težko bom sprejel nagrado.

Kar se tiče najvišje nagrade slovenstva za svoje zasluge, nisem imel nobenega veselja, da bi jo prejel. Vendar so me prepričali, da ni Borut Pahor (v preteklosti se na primer nisva strinjala ne okrog arbitraže ne okrog zaščite Krasa) meni dal najvišje nagrade, ampak je poslušal nasvet drugih. To je bil nasvet Igorja Gabrovca, predstavnika Slovenske skupnosti (del skupnosti, ki ni komunističen, je majhen, a karakteren). In sem rekel, ker je on [predsednik] sprejel nasvet drugih, sprejemam to kot nasvet ljudstva in se bom, ko bom nagrado prejel, lepo zahvalil predsedniku in mu dejal enako kot italijanskemu predsedniku: »Hvala za to veliko priznanje, ki ga pa danes istočasno, takoj poklanjam vsem mrtvim, o katerih sem pisal.« In teh ni malo.

Požig Narodnega doma je literarno ovekovčil tudi Srečko Kosovel ali kar Srečko, kot ga sami imenujete. Vaše branje, doživljanje in umevanje Kosovele je drugačno od šolskega, ni omejeno na *Integrale* in je predvsem močno povezano s Primorsko in Trstom.